

ԽԱԶՆԵՆԻ ՀՈՎՏԻ ԾԱՌԱՆՈՒՆ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՆՐԱՏՆԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԸ Ժ.Ռ. Պողոսյան

Հայոց լեզվի և նրա դասական դժան մեթոդիկայի ամբիոն

Բազմազան ու բազմաբնույթ են Մարտակերտի շրջանի տեղանունները: Ըստ պարունակած իմաստի նրանք նշում են իշխանական կալվածքներ, բնակատեղի, բերդեր և ամրոցներ, վանական համալիրներ, ջրանուններ:

Մարտակերտի շրջանի տեղանունների, նաև մանրատեղանունների մի զգալի շերտ ծառատեսակների անվանումներ են: Երևույթը հատկապես հատուկ է անտառաշատ վայրերին: Խաչենի հովիտը, լինելով նմանատիպ տարածք, հարուստ է ծառատեսակ նշող մանրատեղանուններով: Այդպիսիք են՝ Չինարին տակը, Հռեն տափը, Հյունին խույթը, Ըլբբաստի գունն, Տզղբոստեն դյուզը, Տանձօտ յաստանը, Սգնօտ թաղը, Տրնջրեն քերձը, Հացին ախպուրը, Հյունօտեն տոշը, Ծիլտան տանձին, Հյօնոտ ծոր, Կաղնօտ պատ, Պիճ ճղպարեն ծորը, Ճոխտ ճղպարեն կողքը, Ճղպրիտը, Կղնախաչ, Տրնջրեռը, Կիճճօտ, Կտռոնօտ, Կիրիմասրօտ, Հրճապօտ, Սրվալիտօտ, Խրնձուրատափ, Շղորահող: Դարեր շարունակ անտառն այստեղ ապրող մարդկանց համար եղել է աշխատանքային գործունեության վայր, իսկ պատերազմների ժամանակ՝ թաքստոց, ապաստարան, բնակատեղի, ուստի տեղաբնակներն այս կամ այն վայրին, տեղանքին անուն տալու համար շատ հաճախ բնութագրիչ են բնդունել ծառանունը: Այդ տեղանուններից շատերը եղել կամ հետագայում դարձել են բնակատեղի կամ գյուղ: Այդպիսի տեղանուն է, օրինակ, *Թրխկօտ*: Մա, ամենայն հավանականությամբ, շատ հին գյուղ է եղել, մինչև վերջին ժամանակներս Մարտակերտի շրջանի Չղբրան գյուղի թաղամաս էր, այսօր, ցավոք, անմարդաբնակ է: Գյուղն իր անունը ստացել է թրխկի (բստ Հր.Աճառյանի՝ Դախկի) ծառատեսակից և նշանակում է այնպիսի վայր, որտեղ շատ թխկիներ կան: Մանրատեղանունը բաղադրված է թրխկ+օտ կաղապարով: Այստեղ ծառանունը բառի իմաստը կրող բաղադրիչ է, -օտ -ը՝ տեղանքի իմաստ պարունակող գոյականակերտ վերջածանց, որը գրական հայերենում ներկայանում է - ուտ ձևով և ցույց է տալիս մի բանով առատ վայր, տեղ:

Այս կարգի բնակավայր նշող մանրատեղանուն է Հյունա հող հարադիր բարդությունը: Այն Մարտակերտի շրջանի վաճառ գյուղի պատմական թաղամասերից մեկն է, որի անվանումը գնալով արտանդվում է առօրյա խոսակցական լեզվից: Այս մանրատեղանունն առաջին բաղադրիչը Հյունի (հոնի) ծառանվան սերող տրականի հոլովածն է: Մանրատեղանունը նշում է հող, տարածք, որտեղ հոնի շատ ծառեր են եղել:

Ծառանուն գերադաս բաղադրիչով կազմված համարյա բոլոր մանրատեղանունները նշում են տարածք, անտառի հատված, որոնց առաջին բաղադրիչով շնչվում է տվյալ ծառատեսակով տեղանքի հարուստ լինելը, իսկ երկրորդ բաղադրիչով՝ տեղանքի դիրքը, ֆիզիկական կառուցվածքը: Օրինակ՝ Ճղպրոտեն թաղը, Ջրդանեն խույթը, Ջրվոտեն չրխտը, Չինարին դյուզը, Սրվոտեն յաստանը, Ճղպրոտեն ծորը, Նրնօտեն փոսը, Կենին պատը, Շղթրօտ դաշը, Հրճապօտ թախտը, Կենին կալը և այլն:

Նույն կերպ *Հինքրիբլվկն* դաշը մանրատեղանունը նշում է անտառամաս, որը հայտնի է տեղական կաղամախու (բարբառում՝ լինքրիբլվկ՝ լայն տերևներ ունեցող) ծառատեսակով: Այդպես էլ *Ճղպրոտ ծոր* մանրատեղանունը նշում է տեղանք (ծոր), որտեղ շատ բնկուղենիներ (ճղպրոտ) են աճում:

Խաչենի հովտի մի շարք ծառանուն բաղադրիչով մանրատեղանուններ ուղղակի կամ միջնորդավորված կապով առնչվում են հին կամ նոր հավատալիքներին և ունեն գրեթե սրբավայրի նշանակություն: Այդպիսինն է *Կղնախաչ* մանրատեղանունը, որն անցյալում ամենայն հավանականությամբ քրիստոնեական հավատի ուխտատեղի է եղել: Չի բացառվում, որ ինչ-որ կաղնու հարևանությամբ կանգնեցված է եղել խաչքար, որից էլ առաջացել է բառը, որպես տեղանքի անվանում: Տեղանքն այսօր բնկավում է իբրև անտառամաս:

Ծրնգլըմ կենի մանրատեղանունը գուտ նշում է ծառ, որի մոտ ամեն անգորդ պարտադիր կանգ պիտի առնի, ծառի որևէ ճյուղից կախի գունավոր շորի մի ծվեն (ծրնգլը), որը նախապես իր հետ պարտավոր է ունենալ: Այստեղից էլ՝ ծրնգլըմ կենի „ծրնգլը“ – ներով

(կտորի ծվնննրով) զարդարված կենի: Կենին, ըստ Էդ. Ազալյանի , կննագգինների ընտանիքին պատկանող բազմամյա, մշտադալար բույս է, որը նաև անվանում են կարմրածառ, գնդձի:

Հնարավոր է ծառի մշտադալար լինելն է պատճառը, որ այն հին ժամանակներից ի վեր համարվում է պաշտամունքային ծառ: Հենց այդ ծառերի ճյուղերից է, որ նախ տարվա տոնավաճառություններին տնդաբնակները տուն են տանում՝ զարդարելու: Ծառերից մեկն էլ բնակիչների կողմից պաշտվել է այնքան, որ ժամանակի հետ նրա գտնվելու վայրը մանրատնդանվան իմաստ է ստացել:

Տընջըրեն ախայուր մանրատնդանունն այսօր որպես այդպիսին չի ընկալվում: Այ հետավոր անցյալում այն եղել է ամառային զբոսախնջությունների վայր՝ չնայած տնդանքի դժվարանցանելիությամբ: Այն գտնվում է Մարտակերտի շրջանի Առաջածոր գյուղի տարածքում: Տընջըրեն ախայուրը զբոսախնջույթի գնալու սովորությունը, որ մինչև 20-րդ դարի 50-60-ական թվականները (ինչպես գյուղացիներն են վկայում) պահպանվել է, եկել է հին ժամանակներից և կապ ունի տընջըրէ (սոսյ) ծառատնակի հանդեպ հեթանոս հայերի ունեցած պաշտամունքի հետ:

Այս կարծիքին հանգելու օգտին է խոսում նաև այն, որ տնդանքի հարևանությամբ հայ պատմաբանների կողմից տնդոռշվել է վիմավոր եկեղեցի: Հայտնի է, որ շատ եկեղեցիներ *կառուցվել են* հեթանոսական սրբավայրերի տնդում, որպեսզի ժողովրդին ավելի հեշտ լինի քարոզել: Սա, երևի, հենց այն դեպքն է, երբ սոսի՝ հեթանոսների կողմից պաշտվող ծառի (սրբավայրի) մոտ կառուցվել է եկեղեցի, բայց ժողովրդի գիտակցության մեջ հիմը չի մարել: Ընդամենը փոխակերպվել է՝ ծառի տնդ սրբացրել են նրա կողքի աղբյուրը: Տընջըրեն ախայուրը համարվում է մանրատնդանուն:

Ամփոփում

«Ուղայենի հովտի ծառանուն բաղադրիչով մանրատնդանունները» մեզ հետաքրքրել են «Մարտակերտի շրջանի տնդանունների բառակազմական կաղապարները» թեմայով ուսումնասիրության համատեքստում: Փորձ է արվել երևույթը գնահատել ոչ այնքան լեզվաբանական, որքան ընդհանուր ճանաչողական հայեցակետից՝ համարելով, որ քարտազրված տնդանունները հետազայում կարող ենք ենթարկել և՛ իմաստաբանական, և՛ բառակազմական վերլուծության:

Резюме

Данная работа интересовала нас в контексте исследований по теме “Словообразовательные основы топонимов Мартакертского района”. Сделана попытка оценить явление не столько с точки зрения языковедения, а с общепознавательной-считая что картографированные топонимы могут быть в дальнейшем подвергнуты как смысловому, так и словообразовательному анализу.

Գրականություն

1. Հր.Անադյան,Հայերեն արմատական բառարան.հ II,1983թ.էջ 140:
2. Մ.Ասատրյան,Ժամանակակից հայոց լեզու,Երևան,1983թ.էջ 127:
3. Էդ.Աղայան, Արդի հայերենի բազատրական բառարան , Երևան 1976թ. էջ 718:
4. Հայոց լեզվի պատմության հարցեր, 3, Երևան, ԳԱ Հրատ.1991թ.:
5. Գ.Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմության նախագրային շրջան, Երևան 1987թ.:
6. Հ.Խ.Բարսեղյան, Հատուկ անուն, Երևան 1964թ.: